شاری کۆیە لە پاییزی ساڵی "١٩٣٥"دا

نووسینی: حوزنی موکریانی
ئامادەکردنی: د. کوردستانی موکریانی

پێشەکی

لە ژمارە (١٢٠)ی گۆڤاری (رۆشنبیری نوێ)ی خۆشەویست دا بابەتێکی گرنگی مامۆستا حوزنی موکریانیم بڵاوکردەوە، کە سەبارەت بە شاری سلێمانی بوو لە ساڵی ١٩٣٤دا.

بابەتی ئەم جارە دەربارەی شاری خنجیلانەی کۆیەیە، کە مامۆستا حوزنی لە سەرەتای پاییزی ساڵی ١٩٣٥دا رووی تێکردووەو گەلێك باسی جۆراوجۆر و بە پێزی لە بارەی هونەری بیناکاری، باخ و کارێز و کانیو رێگاوبان و تەکیەو مزگەوتی ئەوسای کۆیەی تێدا تۆمار کردووە، هەروا چەشنی هەڵس و کەوت و جل وبەرگ و چەند بارێکی دیی کۆمەڵایەتی خستۆتە روو.

لەو شاعیرە ناودارانەی ئەوسا، کە لە کۆیەدا مامۆستا حوزنی چاوی پێکەوتوون و گفت وگۆی لەگەڵ دا کردوون مامۆستا مەلا مستەفا حاسی بووە، کە لە کۆتایی ئەم بابەتەدا بەسەرهات و چەند نموونەیەك لە هۆنراوەکانی، کە مامۆستا حوزنی لە خۆی وەرگرتووە نووسیومەتەوە.

ئەو پەڕاوەی ئەم باسانەی کۆیی تێدا تۆمارکراوە پەڕپەڕ بووەو زەرد هەڵگەراوەو بەزەحمەت توانیم بابەتەکانی رێك بخەم، دەستنووسەکە لە نووسینی مامۆستا حوزنی نەمرەو وا دیارە هەر وەکو کەرەستەیەك بووە بۆ پرۆژەیەکی گەورەتر ، بەڵام باری ناهەمواری مامۆستا حوزنی هیچ کاتێك یارمەتیدەر نەبووە، بۆ ئەوەی پێیدا بچێتەوەو چاپی بکات. بابەتەکە بە مەرەکەبی شین نووسراوەتەوە، بۆیە زۆر وشەی بە جۆرێك کاڵ بۆتەوە ناخوێندرێتەوە و هەر وشەیەکی بۆم ساخ نەبۆتەوە نیشانەی (؟) بۆ داناوە.

لەبەر گرنگی باسەکانی بابەتەکە نەمەویست ئەم دەستنووسە تەمەن پەنجاو چوار ساڵە کۆنتر بێت و زیاتر نەخوێندرێتەوە، بۆیە بەبێ دەسکاری بەرێنووسی ئەمرۆم نووسیوەو باسەکانیم

ڕێك خست و ئامادەی بڵاوکردنەوەم کرد بەو هیوایەی کەلێنێك لە هێندیك لایەنی بواری ڕۆشنبیری کۆیەی خۆشەویست پڕ بکاتەوە .

کوردستان

کۆی سنجاق

شاری کۆیێ شارێکی زۆر کۆنەو بەناوبانگە جێگەیەکی زۆر خۆشەو بەئاو و باخچەو میوەیە لەنێوانی کێوی هەیبەت سولتان و کێوی باواجی دا هەڵکەوتووە . پێشی ڕوو بەدەشتەو زۆر خۆشەو کووچەو کۆڵانی باشی هەیەو دیواری خانووەکانی پتر بە بەردو گەچ لەسەر دەستووری جوان دامەزرانـدراوە ، لە تەرزی دیـوارو خانـوویدا زۆر وە کەرکـووك دەچێت ، نێـو ماڵ و حەوش و دەرگـاو بانیـان و ڕەوشتی ناوخـۆو دەستووری ژوورو دیـوەکانیان گەلێك لە سابلاغی موکری دەکەوێتە بەرچاوان .

خانـوویـەرەکـانی گەلێك خۆشن ، حەوش و بانیان زۆر جوان و دەروازەیان بەرزو ناو دەرگانەیان پان و درێژ و بە سەکۆی و دانیشتن و داخەر لەسەر سەکۆکانی ناو دەرگانەکانیا وە ڕەوشتی سلێمانی دەچێت .

شکلی خواردن و سفـرەدانـان و بزووتنـەوەی مەجلسیـان لە سلێمانی نزیکە ، ئەگەر چتێکی وێ نەچووی هەبێ بێ دەنگی وورد قسەکردنیانە لەسەر خواردن .

ماڵە گەورەکانیان پتری دوو حەوشەیان بەسەر یەکترەوە هەیە یەك بۆ میـوانـان و دوومیـان بۆ ماڵ و منداڵیان ، لە حەوشی دەرەوەدا ، کە هی میوانداری‌یە جێگەی ئەسپی سواری‌و ئاخووری لێ‌یە .

ئەهـالی کۆیێ زۆر میـوان پەزێـرو بەنـان وخوانن ، پتر میوانیان ڕەعیـەت و ڕەنجبـەرو کارپـەزێـرەکـانی خۆیـان کەم و کورتێـك لە عەشایرانی دیش میوانیان دەبێت .

ماڵە گەورەی کۆیێ دوو بنەماڵەی زۆر ناوداریان هەیە ، یەکەمیان حەوێـزی‌و دوومیان غەفوورین . لەو هەردوو بنەماڵە زلە پیاوی زۆر گەورەیان لێ پەیدابوون ، کە لە هاتوودا لێیان دەدوێم ، بە تەرزێکی خۆم دیومەو بنەماڵەی ئەوانم پرسیارکردووە باسیان دەکەم .

کۆیێ پازدە مزگـەوتی ئاوەدان و سێ مزگـەوتی وێـران و سێ تەکیـەی ئاوەدان و سێی وێـرانی ئەمـرۆکـە تێـدایـە ، کە لە هاتوودا باسیـان دەکـەم ، سێ حـەمـام و دوو قەیسەریی زۆر گەورەو گەلێك دووکـان و چای خانـەو نادێـك و مەکتـەبێـك و سەرایـەکی جوانی حکـومـەت و پۆستـەو تەلـەگـراف خانـەیـەك و دایـرەی گومـرگ و قشلەیەکی زۆر زلی لێ‌یە .

کە من چوومە کۆیێ لە ئاوی حەمامۆکەوە ئاوێکی زۆر خاوێن لە لایـەن قایمقـام ـ کەریم بەگ ڕەوانـدزی دەست پێکـراو لە زەمـانی صالـح زەکی بەگ صاحب قران زادەوە کێشـراوەتـە نێو شارو بەسەر ماڵان دا بڵاوکـراوەتـەوە ، لە کەنـار شار حەوزێکی زلی چەمـەنتۆ بۆ ئاوی بۆریەکان کراوەتە ئەنبارەوە ڕێگایەکی ڕاست بۆ ئوتومبیل دروست کراوە .

لە دەرێـی شار چاوم بە گەلـێـك ئاش کەوت ، کە بە ئاوی حەمـامـۆك دەگەڕاو لە کاردابوون و لەو ئاوەش گەلێك لە باخچەکان ئاودێری دەکران .

شاری کۆیێ لە پێش دا شوورەیـەکـی گەورە دەورەی شاری دابـوو ، ئێستـە جگـە لە بنچینـەکـەی نەمـاوە . بۆ شار چوار دەروازە هەبووە ، یەکەمین ـ دەروازەی «گەورە سۆزك» کەوتبووە قیبلەی شار ڕوویــە کەرکــووك بووە . دووەم دەروازەی «ئـاشـان» ، کە بۆ دۆڵی سماقلوو چووە ، سێیەم ـ «خۆشناو» ، کە بۆ خۆشناوو بتوێن چووە ، چوارەم ـ دەروازەی «قەساب خانە» ڕوو بە سلێمانی بووە .

بە چاوێکی یەکیەتی لێ‌یان وردبینەوە بە تاوی دەستووروخووی هەستان و دانیشتن و کردەوەیان کوردێکی خاوێن و دڵپاك و گیاندارو زیـنـدوون ، بەڵام لە بەدبــەختی میللەت ئەگــەرچی زۆر حەز لە ئازادی‌و میللەت پەروەری‌و وەتـەن خواهی دەکەن ، لە تەك یەکدی‌دا بەقین ورق و ناقـۆلان ئەویش لە غیـرەت و نەکێشـانـە ، هەرچـەند نەدەبوو وابن و بۆیەك بوون کورتی‌و کەمی‌یە .

بەرگی پیـاوانی کۆیێ دوو تەرزن . پیـاوە گەورەکـانیان هەروەکو پیـاوەکـانی سابـلاغ و سلێمانی کەوای درێژی سێ ئاتەگ و سەڵتەو عەبـایـە . پیـاوە تازە پێ گـەیشتـووەکـانیان و لاوەکانیان ، کە سەر بە دەستووری موکری پشتێنی زل و کەواو کورتەك و موراد خانی‌و سەرو شەدەی زل و خەنجەر بە پشت و (سۆرانی) بەر دراوەوەن .

بەرگی ژنیـان لە بەرگی ژنی موکـریـان نەگـۆردراوە ، تەنها ئەمە نەبێ ، کە ژنەکانی موکری پشتێندی زل دەبەستن و کەوێی بچووك بەبــەراوەژ ووی ژنــانی سلێمــانی‌و ڕەوانــدزن بەتـەواوی شێـوەو دەستوریان موکری‌یەو بڵباس .

کۆیێ چوار گەڕەگــە : ١ ـ بایــز ئاغــا ، ٢ ـ قەڵات ، ٣ ـ بەفـر قەندیل ، ٤ ـ هەواو

ژمارەی نفوسی ئەمڕۆ ، کە ٢٨ی مانگی ئەیلول (١٩٣٥) ، ئەممەیە :

-	ذكور	أناث	هەموو
قەزای کۆیێ	٢٦٥٩	٢٧٤٥	٥٧٩٧
عەشایر	٥٧٩٧	٥٤٧٩	١١٢٧٦

قایمقامی کۆیێ محەممەد رامز بەگ کوڕی عەبدوڵڵا سافی بەگ یەعقـوبی کەرکـوکی یـە، لە ماڵی ئەومیـوان بووم، گەلێـك بە نەوازش و محترم و زرینگ و زبان خۆش و کردەوە چاك و بێ زەرەرو مەنافع پەروەرم دیت. لەگەڵ خەلکی کۆیێ زۆر هێمن ولەسەرخۆو رەوشت چاك و بە ئیـدارەم بهیستـەوە. چوار شەوی لێ میـوان بووم هەرچـەنـدە لە کردەوەی ورد ئەبـوومـەوە عەیبێـك ویـا بەدخوویی و ناشایستەیکم لێ نەدیبوو.

ئەگـەرچی لەپێش ئەودا کوردێکی خەلکی سلێمـانی، کە ناوی عەبـدولـرەحمـان زەردەواڵـە بووە لە کۆیێ وەکیلی قایمقـام بووە لە حەقی کوردان دا زۆر بەدرەفتـاری و ناپـەسـەنـدی کردووەو ئەزیەتی کوردپـەرسـت و وریـاکـانی داوە، کوردەکـانی تووشی چەنـد موشکیلات کردووە.

بەڵام محـەممەد رامز بەگ زۆر لەگەڵ کورد خواهەکان دا چاکی و بە سەربەستی ئیدارەدەکات کوردەکانی لە هەموو چتێك ئازادکردووە.

مزگەوت و تەکیە و خانەقاکانی کۆیێ)

ساڵ

١٢٦٠ مزگەوتی گەورە ـ، کە حاجی بەکر ئاغا حەوێزی کردوویەتی.

١٢٨٠ مزگەوتی حاجی مەلا عمر ـ کوڕی جەرجیس داروغە دروستی کردووە.

مزگەوتی پەلك ـ فەقێ جەرجیس

مزگەوتی خادم ـ مەلا ئەسعەد خادم السجادە دروستی کردووە.

مزگەوتی حاجی مەحموود ئاغای غەفوری

مزگەوتی جامی

مزگەوتی منارە

مزگەوتی بایز ئاغا

مزگەوتی موفتی

مزگەوتی قەمیش

مزگەوتی رەشە

مزگەوتی حەتك

مزگەوتی گەرموك

مزگەوتی کونە جومعە

مزگەوتی حاجی مەلا ئەسعەد، ئەورەحمان پاشای بابان دروستی کردووە.

ئەوانە ئەمرۆکە هەموو ئاوەدانن و ئەمانەش هەموو وێرانن:

مزگەوتی بیرۆکە

مزگەوتی قوشخانە

مزگەوتی مەلا عومەر چاوشین

مزگەوتی یاسین ئاغا

تەکیەی ئاوەدان:

تەکیەی شیخ غەفوور تاڵەبانی

تەکیەی شیخ کەریم بەرزنجی

تەکیەی عەودەلان.

تەکیەی حەسەن ئاغا کوری مەحمود ئاغای غەفوری

ئەمانە وێرانن:

تەکیەی ئیرانی

خانەقا رووتە

خانەقای شیخ نەبی باویلی

مزگەوتی گەورە

ساڵی ١٢٦٠ لە لایەن مەلا بەکر ئاغای کوڕی مەحموود ئاغای کوڕی حەوێـز ئاغـا دروسـت کراوە، بۆخۆم، کە چووم و چاوم پێـی کـەوت حەوشێکی زۆر گەورەو لەنێـوەراستی حەوشـەکـەدا حەوزێکی ئاو لە شیمـاڵی حەوش ریـزە حوجـرەیـەکی فەقێـیـان و ئەیـوانێکی درێـژ و لە رۆژئـاوای حەوشـەوە دەستـە حوجـرەیـەك و ژوورێکی هەیـەو هەیـوانی مزگـەوتەکە بەحەوت کەمەرە هاتۆتەوە. حەوشی مزگـەوت دوو دەروازەی هەیە، یەك لە رۆژهەڵات، دووەم لە رۆژئاواوە.

لەسەر دەروازەی رۆژئاوایەوە لە بەردێکی مەرمەڕی زل نووسراوە [بانی هذا الجامع الشریف ملا أبوبکر بن محمد بن حویز آغا سنة ١٢٦٠]

لەسەر میحرابی لای رۆژئاوای هەیوانی مزگەوت نوسراوە:

تا گنبد این جامع اعلا شده برپا
صـد نازکند کوی برین قبهء خضرا

له دوای پێنج شیعری دیکەی فارسی ئەمەی خوارەوە نوسراوە :

طابع بشمر مهمل این بیت ویکی فرد
تاریخی وی نیست برین گنبد میـنا

از همت ملا ابو بکر این مسجد ممتاز
در سالـی هزارو دوصدو شست شد انشا

له میحرابی دووەم لای رۆژهەڵاتی‌یەوە نووسراوە : (قد عمر هذا المسجد في سنة ١٢٦٠ ابو بكر ابن محمد بن حويز رحمه الله) .

له دەروازەی رۆژهەڵاتی مزگەوت بە دەرەوە خانویکی زۆر گەورە هەیە . . .

سەراو خانوبەرەی حاجی بکر ئاغا، کە لە خوار مزگەوتەکەیەوە ئەمـرۆکـە وێـرانـەو هەر دیوارو بەردەکانی ماون، ئەو وەتاخەی، کە خۆی تێـدا دانیشتـووە چاوم پێ کـەوت ژ ووروەی هەمـوو بە بەردی مەرمـەری شین دامـەزرانـدراوەو گومبـەزە بەردەکـە هەمووبەگوڵ و کەندەکاری رازاندراوەتەوە، لەسەر دەرگانەی دەرگاکەی لە بەردێکی زلی هەڵکەندووەو تاریخی ١٢٥٤ لێداوە، بەڵام گەلێك دووروودرێژ نووسـراوە پێـویستم نەدیت لێی بلوێم، بەڵام بەراستی ئەوبینـایـە شایانی پێدا هەڵگوتن و جێگەی عیبرەتە .

لە حەوشی دەرەوەی کۆلەکە بەردی مەرمەرەکانی هەیوانی قەسرو ژ وورێکی قەسـرەکەی ماوە بە دڵێکی پر خوێن وچاوێکی گریانەوە تەمـاشـای ژ ووری لای رۆژئـاوای هەیـوانـەکـەم کرد، ئەم شیعـرە فارسیـانـەم کەوتـە بەرچاو، کە لەسەر بەردی دەرگانەیەکی بەخەتی فارسی زۆر قەشەنگە هەڵکەندراوەو نووسراوەو خوێندمەوە :-

مـبارك بـا دیـاری قـەسری انور
کە دهر از وی شـده پر زینت و فر

بحر هر مصرع تاریخش اینست
کـه صـدقی‌را گـرد این قصر

بناه محمد أمین حویز زاده ١٢٧٣

وا دەردەکەوێت، کە ئەمین ئاغای ئەختەر لە دوای بابی ئەو قەسرەی ئاوەدان کردووە .

بەڵام تاقی ئەیـوانی سەرای حاجی بەکـر ئاغـا، کە بە مەرمەڕی شین و پەلەدار دروست کراوە هەروها لە هەوا ماوەتەوە .

حاجی بەگـر ئاغـا کوری محـمـمد ئاغـا کوری حەویـز ئاغـا شاعـرێکی زۆر گەورەبـووە، تەخـەلـوسی شیعـری (قاصد) بووە، دیوانێکی زۆر گەورەی فارسی هەیە .

کێوەکانی کۆیێ

لە رۆژهـەڵاتەوە هەڵکەوتووە، لە شیمالەوە بە رۆژهەڵاتی شاردا روو بە شەرقی جنوویی چیای هەیبە سولتان درێژەی بەستووە لەسەر زێی دەبڕێتەوە .

رۆژئـاوای شار کێـوی (بـاواجی)یە، راستەوراست لە شیمالەوە روو بە رۆژئاواو رۆژئاوای جنوویی لە گردو تەپەو شاخ (؟) .

لە نزیـك شارەوە گردی مامۆستـا کەرەم و گردی کەکـۆنـە، کە قەبرستانەو قەڵای لەسەرە .

باغ و باخچە

لە سەرچاوەی کانی حەمامۆکەوە روو بە جنوویی شەرقی و شەرق دێتـە خوارێ، کە بە دۆڵی رەزان ناویـانگی کردووە، هەمـوو باغ و باخچـەو دارو درەختە، نزیك دوو سەعات رێگا دەکێشێت، هەموو بە ئاوی رووباری کۆیێ ئاو دەدرێن .

داری هەنـارو سێـو وخۆخ و هەنجیـر و بادام و زەیتـوون و رەزی ترێی زۆر چاکی هەنە .

کانیی حەمامۆك و کارێزی حاجی ئاغا

لە شیمـالی شارەوە نزیـك نیـو سەعات دوور کانیەکە لەنێو باغ و باخچەیێکی زۆر دێتە دەرێ و بەکەلکە . لە سەرچاوەی کانیەکە بۆری ئاوی تێگیراوە، بۆ شار دەبرێ .

جگـە لەو کانیـەوکارێـزە رووبارێکی بچوکیش لەنێو باغەکان دا دەچێتە خوارێ . باخ و باخچەی کۆیێ پێ ئاو دەدرێ و ئەهالی شار دەیخۆنەوە .

لەبـەر ئەو کان و ئاوە یەك لەدوای یەك هەتـا دەگـاتە کەنار شاری کۆیێ، نۆ ئاشی ئاو بە گیج دامەزراوە .

ئاوی کارێز لەبن شاخێك دەردەکەوێت روو بە جنوویی شەرقی دەچێتە خوار لەپاشان بەو ئاوە گەلێك ئەرازیو شینایی ئاو دەدرێت و بیستان و شیناوەرێکی قورسی لەبەر کراوە، لەو ئاوە ئیستیفادە گەلێکە .

سەرچـاوەی ئاوی حەمـامۆك لەشارەوە تەخمینەن سەد پتر فووت بەرز دەبێت .

ئاوی کانی حەمامۆك لەپێش دا هەموو ئەهالی شار بۆ خواردنەوە

بەکــاریـان دەبـرد، ئەمـرۆکـە کەمێکی خەڵکی شار لە ئاوی بۆری ئیستفادە دەکەن و گەرەکێکی زلی هەروەکو جاران هەر ئاوی جوگە دەخۆنەوە.

بۆری ئاو لە ساڵی ١٩٣٠ دا کەریم بەگ رەواندزی قایم قام بوو دایمەزراند، لەدوایی دا صالح زەکی بەگ صاحبقران زادە تەواوی کرد.

لە دەری شار لە شیمالی رۆژئاوایەوە حەوزێکی زلی لە چەمنتو بۆ ئاوی بۆری دامەزراندوەو لەو حەوزەوە بە بۆری بچووك بەسەر شاردا بڵاوکراوەتەوە.

رێگا

صالــح زەکـی بەگ صاحـبقــران زادە لە رۆژئــاوای شارەوە لە جنـووب روو بە شیمـاڵ ریگـایـەکی جووانی بۆ ئوتومبیل کێشا، بە پشت کەرەکی کۆنــە قەڵا بۆ نێــو باخچـەکـانی بردووە، کە بییـاتــە ســەرچاوەی گەرمو، بەڵام تەواوی نەکردووە، لە دوایی لەکەنار ئەو ریگایەدا ئەم بەرەو بەر داری گران بەهاو کالبتۆسی لێ چەقاندبوو. لەپاش چوونی صالح زەکی بەگ مدیری تەق تەق (عەبدولرەحمان زەردەواڵــە) خەلکی سلێمـانی بوو بە وەکیلی قایم مەقـام، هەمـوو دارەکانی وشك کرد و خەلکەکەی هان دابوو، کە شکایەت بکەن و ریگاکە تێك بدەن. ئەو رێگایە ئێستاش هەر بە ناتواوی ماوە.

کووچـەو کۆڵانەکانی کۆیێ هەرچەند تەنگە، بەڵام زۆر خۆشەو دڵگوشایە، ئەگەر تەماشا بکرێ.

مایەی کوژتاری ئاغایانی غەفوری
لە کۆیێ و تێکچوونی بەبە لە کۆیێ

عوسمان بەگ کوری مەحموود پاشای بەبە لە کۆیێ حاکم بوو، ژنی ئەو چووبووە حەمام، ئاورەحمان ئاغای غەفووری لەسەر رێی رادەوەستێ و بە ژنەکە دەڵێت:.

«ئەم شەوە نۆبەتی جێی منە»

ژنــەکــە چووە لای عوسمان بەگ پێی گوت یان تۆ مێردم بە، یان ئاورەحمان ئاغا. . .

لەســەر ئەوە عوسمــان بەگ رکی هەستــاو ئاغــاکــان چوون لە قەڵا پەستــاوتــران، ئەحمەد زەنگەنە چۆلەکەیەکی لە باغەڵی ناو و چوو بۆ ئاغــاکــان سوێنـدی خوارد کە هەتــا گیــان لەو بەدەنــەدابێت، ئێـوە تووشی هیـچ نابن، ئاغــاکان بەوە لە قەڵا دەرکەوتن لە گردی سیوکە هەموویان کوژتن.

ئەوانــە بوونــە مایـەی تێکـدانی حکـومـەتی بەبـە لە کۆیێ و لە ئاغــایــانی غەفــووری جگــە لە منــداڵی بچــووك کەسێکیـان لێ دەرنـەچوو، ئەوانەی رزگار بوون هەڵاتن پەنایان بردە لای میری رەوانـــدز میــر محـەمـەد بەگی گەورە، کە ئەو دەمـە لە هەولێـر بوو هانیــان دا، کە بچێتـە سەر کۆیێ و بیگـرێت، مایـەی مەزبـەتـەی کۆیەکان بۆ بردنی میر بۆ کۆیێ ئەوان بوون.

(وەسیقەیەك)

رۆژی چوارشـەممـە لە کۆیێ بووم، کە شیخ صالح رۆژیك لە پێش دا هاتــبــووە کۆیــی و وەسـیـقــەی دەدا بە چەتــەو جەردەو رێگرەکانی هەڵاتوو:

ئەم وەســیـقەیە درایە
دەست فەقێ سلێمـانی
نواوی ئەچێ بۆ سلێمانی
بۆ دخالەت رەجا وایە
کەس دەخلی نـەکا هەتا
پانزە رۆژ مـەئمووری
صــادق، رەئیسـی چـەتە
١٩٣٥/٩/٢٥

(کەلامێکی حاجی مەلا عەبدوڵلا)

تەئریخی مەوتی کچی حاجی بەکر ئاغا ژنی حاجی مەلا عەبدوللا.

کەلامی حاجی مەلا عەبدوڵلایە.

هەست تاریخی مەوتی این دلدار
بـی‌کەم وبـیش قەولی یا غەفار

١٢٨١

(بەیازێکی قەدیم)

لە بەیازێکی قەدیمی حاجی ئەمین ئاغای حەوێزی زادەی کۆیی وەرگیراوە:ـ

	ساڵ (کۆچی)
شکانی سلیمان پاشای بابان	١١١٠

شکانی بەکر بەگی بابان (بەکرەسوور)	١١٢٧
تالآنی (بانە) بە دەستی حەسەن بەگی بابان	١١٤٦
هەلآتنی حەسەن عەلی خان لە مەریوان	١١٦٤
کوشتنی حەسەن عەلی خان لە مەریوان	١١٦٤
کوشتنی محەممەد خان	١١٦٤
کوشتنی عوسمان پاشای بابان	١١٦٤
کوشتنی سەلیم پاشای بابان	١١٧١
کوشتنی سەعید بەگ برای سەلیم پاشا	١١٧٢
کوشتنی سلیمان پاشای بابان	١١٧٨
سوتانی قەسەبەی (بانە)	١١٧٦
هاتنی شیخ عەلی خان زەندی موکری	١١٧٢
شکانی محەممەد پاشای بابان و عەلی مورادخان	١١٨٨
هاتنی نەسرولّلای میرزا	١١٥٨
مردنی ئەحمەد پاشای بابان	١١٩٢
کوشتنی محەممەد پاشاو عومەر پاشای والی بەغدا	١١٩٤
بەندکردن و گرفتاری ئەحمەد پاشای بابان بەدەست محەممەد پاشای بابان دا	١١٨٧
هاتنی سلێمان پاشای وەزیر بۆ مەحموود پاشای بابان	١١٩٦
کوشتنی مەحموود پاشای بابان	١١٩٧
کوشتنی عەباسی قولی خان بەدەستی عوسمان پاشا کوری مەحموود پاشای بابان	١١٩٨
مردنی خالد پاشای بابان لە موصل	١١٥٦
شکانی عەلی موراد خانی زەند	١١٨٥
هاتنی تقی خانی زەند بۆ کۆیی	١١٨١
چوونی سلێمان پاشای والی بەغدا بۆ سەر تەیمور پاشای مللی	١٢٠٥
کوشتنی محەممەد خان	١٢١١
لەسەر تەخت دانشتنی عەبدولرەحمان پاشای بابان	١٢٠٤

حەمە ئاغای بەناوبانگی کۆیی

سالّی (١٢٧٢) لە دەربەنـد حاکم بوو. لەدوای ئەوە مایـەوە، هەتـا کێشـەیـان بەسەرهات. شەرەکەی لەگەلّ هەیتەکان دا سالّی ١٢٧٧ بوو کە لەشکـری هەیتـەی بەبـە کەوتنـە سەری‌وبرینداریان کرد. اسمـاعیـل ئاغـای برای حەمـە ئاغـاو اسماعیل ئاغای هەیتە باشی کوژ ران.

حەمە ئاغا پازدە سالّ لە بەغدا حەپس بوو، لە پێش دا بە ئیعدام حوکم درا، لەپاشان کرا بەموئەبەد، لە دواییدا پازدە سالّ.

لەو شەرەدا رەسـول ئاغـاو مەعـروف ئاغـای حاکمی دەربـەنـد گیـران، بیست وپێنـج سالّ لە بەنـدا مانەوە، هەر یەکی پێنج سالّ مانەوە، بەلآم حەمە ئاغا پازدە سالّ ماوە.

لەدوای ئەوە، کە لە بەنـد رزگـار بوو سالّـی (١٣٠٧) لە (؟) قایمقام بوو.

لە حەربی، رووس دا بەغـدا وبەسـرە کەوتبوە دەست ئینگلیز، حکـومـەتی تورك زۆریـان لە حەمـە ئاغـا کرد، کە بچێتـە کۆمەگی تورکـان وبچێتـە سەر روس وبچێتـە رەوانـدز، چۆن لە نەتیجـەی شەردا لە بری چاکـەی حەمـە ئاغا تورك ناردیان لە کۆیێ تاهر ئاغای کوری حاجی مستـەفـا ئاغا لە (شیوان شوك) صدیق بەگ کوژتی و ئەنباری حەمە ئاغاشی تالآن کرد.

مانگی کانوونی دووەم حەمە ئاغا لە سالّی ١٩١٨ و هەتا ١٩٢٠ حاکمی کۆیێ بوو. مەلا حەویـز ئاغـای برازای بۆمدیـری ناحیـەی تەق تەق هەتا سالّی ١٩٢٠، حەمە ئاغا لە سالّی ١٩٢٠دا مرد (١٣٣٨)هـ.

مردوەکانی ئاغایانی غەفوری لە (من ـ قەبرستان)ی خۆیان، کە لە دامێنی قەلآ لەسەر گردێکە ناژراون. قەبری حەمە ئاغاش لەوێیە.

مەلا مستەفا عاسی

سەربهوردی خۆی، کە لە خوارەوە لە خۆیم پرسیوە، نوسیمەوە:

لە سالّی ١٣١٥ هیجری لە دێی (تەلان) لە ناحیـەی سورداش لە دایك بووە لەلای حاجی مەلا رەسوولی باوکی خوێندوویەتی لە پاشـان (لـەسـەرگـەلّـو) لەلای حاجی مەلا ئەحمـەد سەرگـەلّوی خوێنـدووە. لە سلێمـانی لە مزگەوتی حاجی ئەحان خوێندویەتی، لە دوای ئەوە دەستی لە خوێنـدن هەلّگـرت چووە دێی تەلان، کە نیشتمـان و زیـدەی بوو بە مەلایـەتی ئاوایی دانیشت وخەریکی مەلایەتی بوو. لە پاشان چووە (سارتکە)ی ناحیەی خضران بوو بە مەلا، چووە کۆیێ لەگـەلّ کاسپی وبازرگـانی خەریـك بووە، لە پاشـان چۆتـە بانـە گولان بوو بە مەلا لەوێـوە لە شیواشوك مەلایەتی کردووە لەوێ چووەتـەوە کۆیێ بۆتـە کاسب دوکـانی دانـاو ئێستـە خەریکی کاسپیە، کە چاوم پێی کەوت.

ئەمە غەزەلێکی نیشتمانیەتی، کە دەلّێت:

بەسیەتی ئەی قەومی کوردان با وەتەن نەبڕێتەوە
ئاگری ئاساری مللەت چاك وەیە نەکوژێتەوە
بۆخەزێنەی عیلم و عیرفان جەهلە ڕێگای گرتووە
دەرکی دیوانی سیناعەت بۆ لە کورد نەکرێتەوە
ڕوحی دونیا خاکی ئێمە باعسی ژینی هەموو
چاکە ماددەی عیلم و عیرفان با لەویش بکرێتەوە
خۆڵەمێشی خاکی ئێمە بۆتە ئکسیری زەمین
حەیفە با ئەو مەعدەنانە قەت لە کورد نەشرێتەوە
با چوغەی شمشێری غیرەت و وا بە دەستی ئێمەوە
سەد ئەمان ئەی قەوم و میللەت با لە دەست نەکرێتەوە.
خاکی ئێمە ئەی ڕەفیقان دارو بەردی جەوهەرە
جێی ژیانە وەك بەهەشتە با بەکەس نەدرێتەوە
هەر دوعا گۆتانە (عاصی) بۆوەتەن وەك جان فیدا
شیعری خۆشتان بۆ دەنووسێ لاوەکان دەکرێتەوە

عاصی شیعری عیشق بازیو وەتەنی زۆرە دیوانێکی باشی هەیە بەدەستی خۆی نوسیوەتەوە، کە من لێم وەرگرت وئەم چەند شیعرەم لەبەر نووسیوە.

شاری کۆیێ

فەخری مولکی کوردو ڕومە تاجی سەرشانە کۆ
بێشکە ئیمرۆ نموونەی جەنەتی عەدنانە کۆ
بای نەسیمی سوبح و چەهچەهەی بولبول کەوی
دڵ دەبێتە شاهیدی ئەو عەینی هەر ڕزوانە کۆ
کێوەکانی دەوری شاری وەك بەهەشت ڕازانەوە
تێ بگە ئەو نا مەقامی وەك جەبەل لوبنانە کۆ
چونکە سایەی سوبح کێوی هەیبەت سولتانی هەیە
بۆ ئێواران مەقامی شەوکەتی شاهانە کۆ
جەنەتێکە هاتە دونیا (؟) گەری لێ بکەی
ساحێبی قەسرو قسورەو حورو هەم غیلمانە کۆ
بەم سەراپەردەو عروسی و دیوەخانەی شێرەکان
سوێند ئەخۆی خوایی تەختی دەولەتی یونانە کۆ
چونکە هەم ناوی جەنابی فەخری عالەم لێرەیە
مەرکەزی زانین و عیرفان و هەموو دەرمانە کۆ
بۆ سەخاوەت حاتەمی تەی بۆتە شاگردی ئەوێ
بۆ شەجاعەت دیارە (عاصی) جێگەی شێرانە کۆ

بلدة (كوى) في خريف ١٩٣٥

م حسين حزني موكرياني

ملخص البحث:

نشرنا في العدد ١٢٠ من هذه المجلة مقالاً للاستاذ حسين حزني الموكرياني - الكاتب والمؤرخ والصحفي المشهور - سجل فيه انطباعاته عن مدينة السليمانية عام ١٩٣٤ وننشر في هذا العدد مقالاً له يتضمن زيارته لبلدة (كوى) أو (كويسنجق) عام ١٩٣٥، وهي بلدة تابعة لمحافظة أربيل ومدينة تاريخية قديمة ورد ذكرها في كثير من حوادث المنطقة. يسجل الكاتب هنا مشاهداته عن عماراتها ومحلاتها وبساتينها وينابيعها ومساجدها وأسرها المشهورة والبعض من شعرائها. كما كتب عن بعض عادات الأهالي وتقاليدها المتوارثة فيما يخص المسكن والملبس وامور الحياة اليومية.

وقد وجد فيها مخطوطة قديمة تعود الى الشاعر الشهير (أمين آغا أختر) سجلت تواريخ مهمة تخص إمارتي بابان وأردلان بين سني ١١١٠ هـ لغاية ١٢٠٤هـ

وقد قامت الدكتورة كردستان موكرياني بمراجعة المقال وأعدته ضمن مخطوطات الكاتب.